

## POUTNÍ MÍSTA A LIDOVÁ ZBOŽNOST NA MORAVĚ

Jiří Mihola

Fenomén poutí je důležitou součástí dějin křesťanské Evropy. Morava patří k regionům, kde tradice spojuje kořeny této formy zbožnosti se samými počátky státnosti. Poutní místa, jejichž počet v průběhu dějin narůstal, nejsou pouhými svědky minulosti. Mnohá z nich patří mezi architektonické skvosty, které nezřídka vtiskly nesmazatelný ráz místní krajině. Z duchovního hlediska jsou cenným zrcadlem zbožnosti, mentality a kultury národa.

V nejstarších dobách byla pouť spíše záležitostí jednotlivců, kteří přicházeli s prosbami či pokáním do **Svaté země, Říma či Santiaga de Compostella**. Sílicí zájem o zbožné putování překračující hranice si vyžádal vznik itinerářů, ale také potřebu budování zázemí pro poutníky. Ne každý se však mohl vydat ve šlépějích králů, biskupů, rytířů nebo obchodníků do daleka, navíc bez jistoty návratu. Naštěstí nechyběla místa spjatá s Božími zásahy, často na přimluvu Panny Marie, a místa spjatá se životem a činy světců ani v dostupném okolí.

K počátkům poutního ruchu na Moravě nás přivádějí tzv. **zakladatelské legendy**. Příběhy spojené se zázračnou událostí (nejčastěji uzdravení nebo pomoc v nebezpečí a nouzi) a jejich aktéry většinou nelze pro nedostatek pramenů spolehlivě historicky doložit či datovat. Jako doklad starobylosti poutního místa sehrály důležitou roli zejména v barokní době, a to i přes příliš nápadnou podobnost některých z nich. Nejstarší moravská poutní místa - **Velehrad, Tuřany, Křtiny, Žarošice** - spojují úctu cyrilometodějskou a mariánskou. Podobně jako v mnoha okolních zemích se stala úcta k Bohorodičce hlavním nosným pilířem křesťanských poutí. Na rozdíl od Čech, kde vedle úcty k Panně Marii existovala silná úcta k zemským patronům v čele se sv. Václavem. V kritickém období **kolem roku 1240**, spojeném s nebezpečím mongolského vpádu na Moravu, se lid znovu důvodně utíkal pod ochranu Panny Marie. Z nejznámějších poutních míst Moravy mají v tomto období své počátky např. **Svatý Hostýn nebo Vranov u Brna**. Vzrůst poutní aktivity ve 13. století umožnil také prudký nárůst církevních řádů a jejich klášterů. K nejznámějším poutníkům českého i evropského středověku bezpochyby patří král a **císař Karel IV.**, druhdy markrabě moravský. Jeho dar brněnskému augustiniánskému konventu sv. Tomáše, **italobyzantská ikona ze 13. století**, podle tradice vytvořená rukou sv. evangelisty Lukáše, se stala nejznámějším a nejuctívanějším milostným obrazem Moravy. Originál se dnes nachází

v bazilice minor na Starém Brně, kam byli augustiniáni v josefinském období přesunuti. Moravskou divotvůrkyni a ochránkyni Brna můžeme spatřit v četných multiplikacích u nás i v sousedních zemích.

Husitská revoluce a německá reformace 16. století poutní tradici na Moravě sice oslabily, ale nepřerušily. Kritika uctívání obrazů a soch, někdy přímo hlásání obrazoborectví ústy reformátorů, přimělo **Tridentský koncil**, aby se zabýval těmito otázkami. Koncil připravil rozsáhlý program protireformace neboli katolické obnovy. **Otázce uctívání soch a obrazů** se církevní otcové věnovali na 25. zasedání koncilu, z něhož vzešel dekret De Invocatione, veneratione, Reliquiis Sanctorum, sacris imaginibus, který vyzýval biskupy a kněze, aby věřící řádně poučovali o přímluvě světců, o jejich vzývání, o správné úctě k relikviím, obrazům a sochám. Nové možnosti a potřebu rozvoje poutní tradice přinesly změny způsobené porážkou nekatolických stavů na bělohorské pláni roku 1620. Vítězství katolické strany zde dodnes symbolizuje barokní poutní areál s kostelem Panny Marie Vítězné. Takřka symbolicky se císař Ferdinand II. po vítězství své armády vydal na pouť do Mariazell. Na jižní Moravě se zase roku 1621 uskutečnila velká pouť do Křtin a roku 1622 do Tuřan, obojí za přítomnosti **kardinála Ditrichštejna**. Nástup barokní kultury, symbolizující ve své nádheře a monumentalitě tvář církve vítězné, s sebou přinesl také zlatý věk poutí. Na mnoha místech Moravy se začalo s obnovou, přestavbou či výstavbou poutních chrámů a budováním celých areálů, v nichž kromě ústřední svatyně, kostela nebo kaple (ukrývající milostnou sošku, obraz nebo jinou relikvii) nechyběly ambity, kaple, kalvárie, getsemanské zahrady, svaté schody, lunetová výmalba zpodobňující další poutní místa a také zázemí pro příchozí poutníky. Nejen v době baroka se těšily oblibě také prameny a studánky, kterým byla připisována zázračná uzdravení z rozličných neduhů. Barokní doba plná světla i stínů tak získala v poutní tradici nejmilejší a nejpřijatelnější formu rekatolizace. Na úspěšné realizaci zásady „**per materialia ad immaterialia** – prostřednictvím hmotného k nehmotnému“ se nejvýznamněji podílely církevní řády (premonstráti, augustiniáni, františkáni, kapucíni, pauláni, karmelitáni, dominikáni aj.), v čele s Továřstvem Ježíšovým. Obrazy, sochy a další předměty úcty byly vnímány jako „scripta laicorum“, jejichž význam násobilo umění barokních kazatelů. K růstu zbožnosti přispěla také nejrůznější bratrstva, mariánské družiny, řádoví terciáři, nový rozvoj zaznamenalo také poustevnictví.

Rozvoj barokní zbožnosti, jejíž korunou byla poutní tradice, se významnou měrou podepsal na úrovni dobové kultury, poznání, náboženského vědomí a v neposlední řadě také na vlasteneckém a estetickém cítění. Mnoha barokním architektům a stavitelům působícím v moravském prostoru se podařilo takřka geniálně sladit chrámovou architekturu s okolní

krajinou. Z nejvěhlasnějších zmiňme alespoň **Santiniho** (Zelená Hora u Žďáru n. S.), **Tencallu** (Sv. Kopeček u Olomouce), **Filippiho** (Vranov). K nim je třeba přičíst řadu neméně skvělých tvůrců interiéru – malířů, freskařů, sochařů, varhanářských mistrů, a to domácích i zahraničních (Maulbertsch, Etgens, Troger, Schweigel aj.). „Perlou a nejnádhernějším chrámem Moravy“ je nazýván **poutní kostel Jména Panny Marie ve Křtinách**, mistrovské dílo Santiniho. Barokní monumentalitou a nádherou disponuje celá řada dalších poutních kostelů a klášterů, své kouzlo mají ale také malé kapličky, známé jako poutní místa jen nejbližšímu okolí.

Obnova starých nebo výstavba nových poutních míst by byla jen stěží možná bez šlechtického mecenátu. **Nejbohatší rody na pobělohorské Moravě** (Lichtenštejnové, Ditrichštejnové, Collaltové aj.) vnímaly tuto podporu jako otázku cti, výraz horlivé zbožnosti a mnohdy také jako závazek nebo poděkování za ochranu šůry. K nejnámějším poutníkům na barokní Moravě určitě náleží slavný obránce Brna před Švédy roku 1645, Raduit de Souches, původně nekatolík. Na svém panství na Znojemsku založil poutní kapli, dnes známý kostel v Hlubokých Mašůvkách. Za šlechtickou hmotnou podporu byli povinni řeholní i světští duchovní správci odvádět pravidelné modlitby, výroční mše za zemřelé členy rodin apod. Na promodlených místech si některé rody nechávaly budovat rodinné hrobky. Poutní tradici a lidovou zbožnost, včetně výstavby kostelů a kaplí, podporovali také představitelé církve. Za všechny připomeňme alespoň Františka kardinála z Ditrichštejna, olomouckého biskupa zcela oddaného rekatolizaci. Jím vybudovaná **Loreta v Mikulově**, k jejíž správě uvedl kapucíny, se stala vzorem pro celou řadu napodobenin nazaretského domku Svaté rodiny na našem území.

Pro širokou společenskou základnu poddaných znamenalo putování na posvátná místa kromě duchovního zážitku také jednu z mála možností vyhledání z každodenní práce a zajištění povinností. Na Moravu přicházeli také poutníci ze sousedních zemí, nejvíce z Dolního Rakouska, Slezska, Uher a Polska (všechny země byly stejně jako Morava zasvěceny Panně Marii), moravští poutníci navštěvovali zase hlavní poutní místa těchto zemí (Mariazell, Jasná Hora v Čenstochové, Šaštín, Cvilín aj.). Do Čech mířily hlavně kněžské poutě ke hrobu sv. Jana Nepomuckého. Velmi vzdálená poutní místa (např. Santiago de Compostella) alespoň částečně nahradily tuzemské kostely či kaple stejného zasvěcení (sv. Jakub nad Ivančicemi). Je zřejmé, že barokní Moravě dominoval mariánský kult. K nejnavštěvovanějším poutním místům Moravy v průběhu 17. a 18. století náležely Svatý Kopeček u Olomouce, Velehrad, Tuřany, Křtiny, augustiniánský chrám v Brně, Žarošice, Mikulov, Vranov a Svatý Hostýn. Nejslavnější mariánské svatyně Moravy neušly pozornosti jezuity Wilhelma Gumppenberga,

autora proslulého díla **Atlas Marianus** (17. st.), který jich zařadil osm: **Tuřany, Křtiny, Vranov, Brno – augustiniánský konvent, Brno – jezuitský kostel, Svatý Kopeček u Olomouce, Mikulov a Žarošice**. Tuřanskou Matku Boží v trní zhruba ve stejné době oslavil vlastenecky smýšlející historik a jezuita Bohuslav Alois Balbín. Slavné mariánské svatyně, které obohatily Moravu až v průběhu 18. st. – Hostýn, Sloup, Přibyslavice - zahrnul ve svém rukopisném Mariánském atlase v polovině 18. st. brněnský augustinián Alipio Czermak.

Celoroční návštěvnost některých těchto míst se počítala na statisíce. Díky kronikám a starým tiskům máme dnes představu i o průběhu poutních oktáv, zázračných událostech, význačných návštěvách. Důvodem ke zvláště velkolepým oslavám byly významná jubilea od počátku poutní tradice (např. na Vranově roku 1740), slavobrány zdobily také konventní chrám brněnských augustiniánů sv. Tomáše roku 1736 u příležitosti **korunování milostného obrazu** Madony Svatotomské atd. Kromě mariánských svatyní mířili poutníci ke Sv. Anně, na Kalvárie (Jaroměřice u Jevíčka), k Bičovanému Spasiteli (Dyje), Nejsvětější Trojici (Rosice), sv. Janu Nepomuckému (Zelená Hora, Telč), sv. Antonínu Paduánskému (Dolní Kounice) nebo za patrony - hasičů (sv. Florián u Mor. Krumlova), vinařů (sv. Urban u Slavkova), ke sv. Jakubovi (Ivančice), na Moravě hojně také na místa cyrilometodějská (Kliment u Osvětiman). Naopak poskrovnu jsou na Moravě zastoupena poutní místa zasvěcená **českým zemským patronům** (sv. Václav, sv. Prokop, sv. Vojtěch, ).

Asi stopadesátileté období rozkvětu barokní poutní tradice silně přibrzdil nástup osvícenských panovníků. Josef II. oslabil poutní aktivity rušením klášterů, přičemž přistoupil i k redukci či zákazu poutí. Mnohá kdysi slavná poutní místa postupně upadla v zapomenutí (mariánská úcta v Jevíčku, Moravském Krumlově, Brně – Králově Poli, u dominikánů v Olomouci), další byla přestavěna a využívána profánně či zbořena (Jaroměřice nad Rokytnou, mariánská kaple v Brtnici, líšeňský Kostelíček), soumrak se snášel také nad slavným Svatým Hostýnem. V průběhu 19. a počátkem 20. století zájem o poutě opět narůstal. Romantismus, mariánská zjevení, slavnostní korunovace mariánských sošek a obrazů, snaha o národní emancipaci, milénium cyrilometodějské misie – všechny tyto impulsy se podílely na alespoň částečné obnově lesku poutních areálů. Nových poutních kostelů a kaplí však již přibývalo méně (empírová kaple v Hodonicích u Znojma, kaple Panny Marie Mariazellské na Hradišti u Znojma, cyrilometodějská kaple v Hamiltonech u Vyškova). Atmosféru poutní tradice tohoto období krásně vystihl Petr Bezruč v básni Hrabýň, oslavující stejnojmenné poutní místo a především ochránkyni Slezska. Fenomén velkých mariánských zjevení v 19. a 20. století se dočkal svého odrazu na Moravě obohacováním poutních kostelů a areálů o tzv. lurdské jeskyně, v menší míře vznikaly přímo samostatné kaple Panny Marie

Lurdské (Pyšel, 1. pol. 20. st.). Větší nárůst zaznamenaly drobnější kapličky, kříže, Boží muka apod. S novými dopravní možností se našim poutníkům otevřela možnost návštěvy dříve složitě dosažitelných míst.

Od totalitních ideologií zachvacujících evropský kontinent ve 20. století, české země nevyjímaje, se žádná velká tolerance poutní tradice nedala čekat. Komunistická totalita se v rámci svého boje s katolickou církví nezdráhala poutě z povědomí národa programově vykořeňovat. Zázemí poutních míst, které z části dosud obstarávali řeholníci a řeholnice, bylo ochromeno akcí K, sledující počátkem 50. let likvidaci řeholního života. Poutní slavnosti byly tlakem záměrně zmenšovány, účast na nich kontrolována a různě komplikována, nejvíce v pohraničních oblastech. Nedostatek zájmu a peněz na opravy ze strany státu vedl k pustnutí mnohdy velmi cenných památek, umožňoval snadnější vykrádání, nad některými poutními objekty visela hrozba nucené demolice z různých důvodů. Z poutních objektů, které dnes můžeme vidět již jen na starých pohlednicích nebo obrazech, je možné vzpomenout například znojenskou kapli Panny Marie Pomocné, zbořenou roku 1952.

Po desetiletích náboženského útlaku, ústícího v silnou sekularizaci národa, umožnila nový rozvoj náboženské poutní tradice až revoluce roku 1989. Na počátku jednadvacátého století na některých poutních místech opět působí církevní řády, dříve násilně vyhoštěné. Svatý Kopeček u Olomouce poctil svojí návštěvou i Svatý otec Jan Pavel II., který u této příležitosti ozdobil korunkou některé milostné sochy a obrazy. Počty poutníků, dnes častěji přijíždějících autem či autobusem, než přicházejících pěšky, jsou pochopitelně znatelně skromnější než v dřívějších dobách. Poutní místa si však přes nepřízně osudu a nevole některých režimů dodnes podržela svoji krásu a přitažlivou atmosféru, pro kterou je stojí za to navštívit.